

Національне географічне краєзнавство: наукові засади, методи, проблеми

Сьогодні національне краєзнавство вступило в епоху ренесансу. Нинішній краєзнавчий рух розгортається на благодатному фоні. На початку нового тисячоліття дослідники і літописці рідного краю отримали два важливих документи, котрі відкривають широку перспективу. Це Указ Президента України Л. Д. Кучми “Про заходи щодо підтримки краєзнавчого руху” від 23.01.2001 р. та Постанови Кабінету Міністрів України “Про затвердження Програми розвитку краєзнавства на період до 2010 року” від 10.06.2002 р.

Краєзнавчий рух, як і у 20-і роки минулого століття, набув масового характеру. Разом з тим, спостерігається певна невідповідність між масштабністю краєзнавства, як суспільного явища, та рівнем його наукового узагальнення. Еклектичне змішування означених функцій (сфер) призводить до того, що сучасне краєзнавство має вигляд досить суперечливого комплексу дисциплін, підходів, принципів та світоглядних орієнтацій. У зв'язку з цим перед дослідниками постають невідкладні завдання подальшої наукової розробки загальної теорії краєзнавства. Відбір найістотніших чинників аксіоматизації та їх типізація дозволили виокремити три основні функції краєзнавства.

Перша функція краєзнавства суто педагогічна. Вона визначає краєзнавство як метод, дидактичний принцип, за допомогою яких можна домогтися підвищення ефективності навчально-виховного процесу в освітніх закладах всіх типів, успішно опанувати основи наук, допомогти формувати практичні уміння і навички.

Друга функція визначає краєзнавство як пропедевтичний курс елементарної історії, географії, природознавства тощо.

І, нарешті, **третя функція – наукова.** Вона визначає краєзнавство як складову частину географічної науки з усіма притаманними для неї методами дослідження. На теоретичному рівні наукове краєзнавство має найбільш спільні ознаки з країнознавством.

Одним з принципових питань теорії є питання про об'єкт і предмет наукового географічного краєзнавства. Якщо країнознавство досліджує територію усєї держави, то наукове краєзнавство обмежується лише територією її певної частини – окремих населених пунктів (хутір, село, селище, місто), адміністративно-територіальних одиниць, країв тощо. За образним визначенням В. П. Семенова–Тян-Шанського, “географія дивиться в телескоп, краєзнавство – в мікроскоп” [1, С. 255].

Національне географічне краєзнавство: наукові засади, методи, проблеми

Краєзнавство є нижчим таксономічним елементом країнознавства і разом з останнім дозволяє відтворити цілісний образ України як держави з її виразною геополітичною “особистістю”, з її могутнім, своєрідним, надзвичайно складним за структурою інтегральним потенціалом та його окремими компонентами – природно-ландшафтним, природно-ресурсним, трудовим, науково-технічним, виробничим, інтелектуальним тощо.

Безумовно, що більшість методів, які використовують у дослідженні країни, застосовують і в процесі дослідження її окремих територій нижчого таксономічного рівня. Вони багато в чому схожі і є загально географічними. Хоча, слід зазначити, що наукове краєзнавство має і свої власні, специфічні методи досліджень, зокрема анкетний, візуальний тощо.

Методологічні засади національного краєзнавства розробляли декілька поколінь вчених, але найбільш фундаментальне відображення вони знайшли в працях видатних вчених епохи українського відродження початку ХХ ст. Історичний аспект української державності всебічно об’рунтував М. С. Грушевський, етнічний – Ф. К. Вовк, територіально-географічний – С. Л. Рудницький. Творчо розвиваючи спадщину фундаторів української географічної науки С. Л. Рудницького і П. А. Тутковського сучасне національне краєзнавство (за Я. Жупанським і В. Крулем) слід розглядати як цілісну, нерозривну і відкриту систему, яка функціонує в світі тривимірних системних моделей: простір (географічне краєзнавство), час (історичне краєзнавство) та соціум (соціальне краєзнавство) [2, С. 3–4]. Об’єднуючим елементом тут виступає початковий елемент – територія. Отже, географічне краєзнавство виступає стрижнем національного краєзнавства.

Щоб збагнути процес формування і всю складність еволюції наукового географічного краєзнавства, важливо визначитися з його періодизацією.

Як і кожна наука, географічне краєзнавство у своєму розвитку пройшло всі основні етапи еволюції: **витоки – початки** (зародження) – **становлення – утвердження**. Ми вважаємо їх відправними у визначенні періодизації історії географічного краєзнавства. Враховуючи набутий досвід українських вчених у дослідженні даної проблеми, вважаємо за доцільне виокремити наступні головні періоди в історії географічного краєзнавства:

1-й період. V–IV ст. до Р. Х. – середина XVII ст. – *витоки* або *стихійно-описовий* період. Цей період є своєрідною предтечею початків (зародження) географічного краєзнавства.

2-й період. Друга пол. XVII – середина XIX ст. – *початки (зародження)* українського географічного краєзнавства.

3-й період. Друга половина XIX – початок XX ст. – *становлення* організаційних форм українського географічного краєзнавства.

4-й період. 1917–80-ті роки XX ст. – *час складних трансформацій* географічного краєзнавства в умовах тоталітарної системи.

5-й період. Кінець 80-х – початок XXI ст. – *період утвердження* географічного краєзнавства як науки в умовах державної незалежності України.

Кожний з цих запропонованих періодів включає певні етапи, які мають свою специфіку і особливості [3].

Сьогодні наукове географічне краєзнавство набуває конструктивних рис, пов'язаних з вирішенням важливих глобальних проблем розвитку держави. Головним з них є: участь у проведенні ефективної регіональної політики та адміністративної реформи, збереження і відтворення генофонду нації, ліквідація наслідків Чорнобильської трагедії, пошук шляхів поліпшення якості життя та повноцінного життєзабезпечення населення, відтворення історико-географічної пам'яті народу, деідеологізація географо-краєзнавчих досліджень, створення "Червоної книги" топонімів України та реалізація програми "Пам'ять втрачених сіл", повернення в науковий обіг спадщини видатних географів, дослідників і літописців рідного краю, чий імена замовчувалися тоталітарною системою, вивчення і популяризація внеску вітчизняних учених-географів, краєзнавців, мандрівників та зарубіжних дослідників України, раціональне використання природно-ресурсного потенціалу, удосконалення історико-географічного районування, розширення мережі природно-заповідного фонду, формування світогляду на засадах загальнолюдської моралі тощо.

Жодну з названих та багатьох інших проблем державного розвитку України не можна вирішити без рішучої географізації мислення, тобто без урахування територіальних відмін в особливостях природних, економічних, соціальних та екологічних умов регіонів України, без наукового аналізу механізму взаємодії суспільства і природи у всій повноті цих складних багатоаспектних та багаторівневих процесів. Як слушно з цього приводу зазначає голова Всеукраїнської спілки краєзнавців академік П. Т. Тронько, що "лише глибоке знання специфіки, шляхів історичного розвитку регіонів відкриває можливість для формування всебічно зваженої внутрішньої політики" [4, С. 99].

Реалізація цих завдань сприятиме подальшому розвитку всіх форм краєзнавства, підвищуватиме його роль і практичну значимість у справі національно-культурного відродження України.

Література

1. Семёнов Тянь-Шанский В. П. Район и страна. – М., 1928;
2. Жупанський Я. І., Круль В. П. Роль і місце географічного краєзнавства у структурі національного краєзнавства // Географічне краєзнавство: сучасний стан і перспективи. – Житомир: Льонок, 1992;
3. Докладніше див.: Костриця М. Ю. Періодизація українського географічного краєзнавства // Студії з архівної справи та документознавства. – К., 2003. – Т. 9. – С. 39–42;
4. Тронько П. Т. Краєзнавство у відродженні духовності і культури. – К.: Рідний край, 1994.